

Szilágyi Zsolt
Nagyhatalmi rivalizálás Belső-Ázsiában
A szomszédos nagyhatalmak és a buddhista egyház szerepe a mongol állam
kialakulásában
PhD értekezés tézisei

A téma kutatásának aktualitása, története

A mandzsu kor, különösen annak korai időszaka Belső-Ázsia történetének egyik legfordulatosabb és legizgalmasabb korszaka. Ekkor került több mint egy évszázados háborúskodás után egységes fennhatóság alá Belső-, és Kelet-Ázsia legnagyobb része a keleti-, mandzsu területektől Kínán át egészen Tibetig. Fő sajátossága, hogy hatásai az utolsó kínai császári dinasztia 1911-ben bekövetkezett bukása után is érezhetőek. 2011-ben éppen centenáriumi évfordulója lesz a mandzsu dinasztia bukása után létrejött Szentkáni Mongólia kikiáltásának és az elmúlt egy évszázad elég távlatot biztosít annak vizsgálatához, hogy milyen előzmények vezettek az autonóm mongol állam létrejöttéhez. Ugyanakkor az ebben a korszakban kialakult struktúrák a huszadik század utolsó évtizedeinek nagy politikai változásai után sem változtak jelentős mértékben, napjainkban is meghatározzák a térség arculatát.

Jelen dolgozat a belső-ázsiai mandzsu hódoltság kialakulásának körülményeit, hatásait kívánja bemutatni. Kitér a mongol területek mandzsu dinasztiahoz történő csatlakozásának folyamatára, vázolja, milyen szerepet játszott az orosz-kínai kapcsolatokban a belső-ázsiai térség. Áttekinti az orosz-mongol, kínai-mongol, mongol-tibeti kapcsolatok alakulását. Vizsgálja, hogyan alakult ki a ma ismert mongol állam kerete, és ebben milyen szerepet játszottak a szomszédos hatalmak, illetve maguk a mongolok milyen mértékben voltak képesek befolyásolni a folyamatot.

A Belső-Ázsiáért folytatott küzdelmek bemutatásakor a feldolgozások jelentős része általában csak Oroszország és a vele szemben álló Kína küzdelmeit taglalja. Ilyen értelemben beszélhetnénk a Romanovok (1613-1917), illetve a velük szemben álló mandzsuk (Qing dinasztia, 1644-1911) csatájáról is. Érdekes a párhuzamot von a két ország története között, hogy ezek az uralkodó dinasztiák nagyjából azonos időszakban jelentek meg, párhuzamosan éltek fénykorukat és mindkettő bukása országában a korábbi államforma végét is jelentette.

A fennhatóság kialakulásáért folytatott küzdelem történetből azonban kihagyhatatlanok – és nem csak azért, mert itt éltek, élnek – a belső-ázsiai népek és államok,

így a rövid ideig létező, de a térség történetére jelentős hatást gyakorló Ojrat Kánság éppúgy, mint a keleti-mongolok.

A „mandzsu kor” meghatározás Belső-Ázsia tekintetében kissé tágabb fogalom, mint a hagyományos kínai kronológiában, ahol az 1644-1911 között a császári trónt birtokló Qing dinasztia uralkodását jelenti. A belső-ázsiai füves pusztá keleten a mai Mandzsúria területeinek nagy részét is magában foglalja,¹ így történetében ez az időszak több mint fél évszázaddal korábban kezdődik. Nurhacsi hatalmának kiépülése, a mandzsu állam korai időszaka történetük egyik legfontosabb része, hiszen ez alapozza meg azt a fejlődést, mely a kínai császári trón megszerzéséhez vezet. Meghatározza társadalmi berendezkedésük, szövetségi rendszerük jellegét, a dinasztia létrejöttének körülményeit, első hódításaikat.

A mandzsu korban a korábban jellemzően kétoldalú nomád-kínai konfliktusba egy újabb szereplő is bekapcsolódott. Az oroszok megjelenése a szibériai területeken alapvetően átalakította a térség feletti fennhatóság megszerzéséért folytatott harc erőviszonyait. Oroszország Szibéria sikeres meghódítása után – Kínával szembeni jelentős ellensúlyként – képes volt érdekeit a térségben megvédeni.

A cári kormány elsősorban a kelet-szibériai területeken került jelentősebb fegyveres konfliktusba Kínával. Az első összecsapásokat lezáró a 1689-ben megkötött szerződésük azonban csak részben oldotta meg a vitás kérdéseket. A XVIII. század elejétől a két állam inkább közvetett módon, elsősorban a mongol területeken történő eseményeken keresztül próbálta érdekeit érvényesíteni. Ez az 1750-es évek végéig látványos mandzsu sikereket hozott, s az oroszok jelentősebb pozíciókat csak a mandzsu hatalom összeomlása után tudtak szerezni a térségben, a rivalizálás egészen a XX. század közepéig tartott, s gazdasági értelemben tart ma is. Téves, és felületes tehát az az elképzelés, hogy Oroszország (illetve a Szovjetunió) csak a XX. század második harmadától képviseltette magát az országban. A XVII-XVIII. századi orosz-mongol diplomáciai kapcsolat bár nem hozott jelentős sikereket az oroszok számára, mégis jó alapot nyújtott ahhoz, hogy a mandzsuk fokozatos hanyatlásának időszakában a mongolok számára kézenfekvő legyen az orosz szövetség lehetősége. Ilyen értelemben a XVII. század első évtizedében induló követváltások egyfajta ugródeszkat jelentettek a XIX. század végének élénkülő orosz-mongol kapcsolataihoz. Ez vezetett oda, hogy a cári kormányzat – természetesen jórészt saját érdekében – a teokratikus mongol állam

¹ Vásáry István könyvében Belső-Ázsia szorosán vett keleti határának a Nagy-Hingan hegységet tekinti, de elismeri, hogy egyes korszakokban Mandzsúria is szoros kapcsolatban állt vele. Vásáry I.: *A régi Belső-Ázsia története*. Budapest 2003, p. 15-19.

protektorává vált, s az 1920-as évektől – bármily meglepő – ezt a kapcsolatot használták ki a bolsevikok arra, hogy befolyásukat kiépítsék Mongóliában.

Az Ojrát kánságot a nyugati-mongol nemzetségek 1640-ben a mai Dzsungária területén Erdenibátor huntaidzsi vezetésével alapították. Épp abban az időszakban, mikor a mandzsuk első jelentős hódításaikat hajtották végre Belső-Mongóliában. Mindkét hatalom igényt formált a keleti-mongol területekre, s érdekellentétük olyan fegyveres konfliktushoz vezetett, mely rövidebb kihagyásokkal egészen a XVIII. század közepéig tartott.

A XVII. század második felében a tibeti kormányzat politikai befolyását megpróbálta az ország határain túlra is kiterjeszteni. Mivel katonai és gazdasági ereje nem volt összemérhető konkurenseiével, ezért alapvetően más eszközökkel kívánta érdekeit érvényesíteni. Tibet első teokratikus uralkodója, az 5. dalai láma egy korábban nem létezett címmel² ruházta fel az egyik legjelentősebb halha kán fiát, s elismerte őt a mongol buddhista egyház vezetőjének. A gesztus fontos része volt a halha-mongol területek megszerzéséért folytatott politikai csatának, hiszen a második megtérés eredményeként itt fokozatosan létrejött lámaista egyház jó lehetőséget biztosított Tibet befolyásának mongol területekre való kiterjesztésére.

A fentiek alapján kijelenthető, hogy a mandzsuk kor áttekintésekor – vagy a modern mongol állam kialakulásának vizsgálatakor – kihagyhatatlan a buddhista egyház történetének vizsgálata, hiszen ez – és nem csak a mongol területekért folytatott harc 1691-ig tartó időszakában – alapvetően befolyásolta az eseményeket. Ugyanakkor a XVIII. század elejétől, részben az igen jelentős császári támogatásnak köszönhetően fontos szerepe volt az új hatalom konszolidációjában is. A XX. századra egy olyan szerteágazó egyházszervezet alakult ki a halha területeken, mely úgy működött, mint állam az államban, sok tekintetben valós alternatívát adva a világi közigazgatási rendszer mellett, sőt a mandzsuk hatalom összeomlása után azonnal pótolni tudta a nem létező mongol világi közigazgatást. 1911-ben ennek köszönhetően válhatott a 8. mongol egyházfő a világi és egyházi hatalom birtokosává.

Jelen dolgozat alapját a 2004-ben írt doktori disszertáció adja (*A modern mongol állam kezdete*), mely elsősorban az 1911-21 közötti egy évtizedre, illetve a Teokratikus Mongol Állam³ időszakára koncentrált. Az ezzel kapcsolatos kutatások során vált egyértelművé, hogy

² Tib. *rje bcun* „kiváló” *dam pa* „vallási vezető”, mong. *jëbjundamba qutuγtu*, halha *jawjandamb xutagt*. A halha *bogd geegen* „szent fény”, *bogd xaan* „szent kán” (mong. *boγda gegen*, *boγda gegegen*, *boγda qaγan*) címek gyakorlatilag egyenértékűek és szinonimaként használhatóak a tibeti címmel.

³ Halha alakja *Bogd Xaant Mongol Uls*, „Szentkáni Mongólia”. A korszak megítélésének tisztázatlanságát az is jól példázza, hogy még a témával foglalkozó mongol szakirodalomban sem alakult ki egységes álláspont az 1911-1921 közötti korszak definiálásával kapcsolatban. A korábbi időszakban legelterjedtebb megnevezésként használt Autonóm Mongólia kifejezés mellett a rendszerváltás után egyre többen kezdték használni a „Szentkáni

a korszak sok tekintetben szorosabban kapcsolódik az azt megelőző több mint két évszázados mandzsu hódoltságához, mint a huszadik század 1921-es mongol forradalmat követő eseményeihez. A hódoltság időszakához köthetők azok az okok, amiért a buddhista egyház az ország vezető hatalmává, a főlámája államfővé válhatott, de ekkor kell keresnünk a XX. század jelentős részét meghatározó mongol-orosz kapcsolatok kialakulásának alapjait is.

Ilyen értelemben talán most válik teljessé a kutatás, hiszen a teokratikus állam időszaka sok tekintetben a mandzsu kor folytatása, melyben Oroszország és Kína egymással versengett a Mongólia feletti fennhatóságért. Az 1921-et követő időszak már egyértelműen az szovjet-orosz hegemonia korszaka, melyben Kína képtelen volt érdekeit eredményesen képviselni a térségben. Ugyanakkor kijelenthető, hogy annak az államnak a létrejöttében, melyet ma Mongóliaként ismerünk alapvető szerepe volt a két szomszédos nagyhatalom által kötött politikai alkuknak is.

A mongol történetírás az 1990-es évek rendszerváltását megelőzően elsősorban az uralkodó kormányzati ideológia elvárásainak megfelelően elég egysíkúan értékelte a mandzsu kort. Egy-egy fejezetet szentel az időszaknak a *Mongol Népköztársaság története (Bügd Najramdah Mongol Ard Ulszin Tűh)* című összefoglaló munka 1955-ben napvilágot látott kiadása⁴ a 144-238. oldalon, illetve az 1968-ban megjelent kiadás⁵ a 45-400. oldalon. Az evolucionista történelem szemléletnek megfelelően a nyugati (szovjet) terminológiát átvéve „feudális” korszakként jelölték, ami a nomád hagyományokat és életmódot figyelembe véve csak részben állja meg a helyét. A mongol buddhista egyházat és annak vezetőjét az ország és a nép ellenségének, a társadalmi fejlődés gátjának tekintették. Ez a felfogás az 1921-es forradalmat, illetve az új hatalom konszolidálódását követően vált általánossá. A forradalom utáni első lépésként még csak az egyház vagyonának elkobzásával, a lámák számának adminisztratív eszközökkel való csökkentésével kívánták a buddhizmus társadalmi szerepét csökkenteni, a harmincas években már a buddhista mongolok vallásos hitét is meg akarták szüntetni. Ilyen környezetben nem volt elvárható, hogy a mandzsu korszak vizsgálatakor akár Tibet, akár az egyház szerepét, illetve az orosz-mongol, orosz-kínai kapcsolatokat mai történelem szemléletnek megfelelően kezeljék.

Mongólia”, illetve a halha *Olnoo Örgögsön Bogd Xaant Mongol Uls*, „Sokak Által Trónra Emelt Szentkáni Mongólia” kifejezést, ami nem az ország nemzetközi jogi státusát, hanem az állam teokratikus voltát hangsúlyozza. Ezzel is bizonyítani kívánták a mongolok, hogy Mongóliát ebben a korszakban, de az 1915-ös háromoldalú szerződés aláírásáig mindenképp mind Kínától, mind más külső hatalomtól teljesen függetlennek kell tekintenünk.

⁴ Grekov, B. D. – Širendev, B. (szerk.): *Bügd Nairamdax Mongol Ard Ulsiin tüüx*. Ulaanbaatar 1955. A kötet a Mongol és a Szovjet Tudományos Akadémia közös kiadványa.

⁵ Širendev, B. – Nacagdorj, Š. (szerk.): *Bügd Nairamdax Mongol Ard Ulsiin Tüüx*. Šinjlex Uxaani Akademi, Tüüxiin Xüreelin, Ulaanbaatar 1968.

A mongol történetírás rendszerváltás utáni korszakának egyik célja, hogy a politikai fordulat adta lehetőséget kihasználva újra értelmezze a mongol történelem egyes kérdéseit. A Mongol Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete e törekvés jegyében jelentette meg 2004-ben öt kötetes összefoglaló munkáját.⁶ A mandzsu történelemmel foglalkozó rész érdekessége, hogy bevezetőjében ad ugyan egy rövid összefoglalást a korszakkal foglalkozó publikációkról – beleértve a külföldi szakirodalom egy részét –, de a főszöveg jegyzet apparátusa szinte kizárólag mongol munkákra hivatkozik. Egyetlen fontosabb kivétel talán Zlatkin Ojrat Kánsággal foglalkozó kötete.⁷

A mongol kutatók igen fontosnak tartják a nemzetközi együttműködést, ami napjainkban már nem csak a XX. század nagyobb részében hagyományosnak tekintett szovjet kapcsolatot jelenti. Az egyik legszorosabb együttműködést a japán Tohoku University kutatóival – elsősorban Oka Hiroki professzorral – alakították ki. Kutatásaik első eredményeit elsősorban konferenciákon és kisebb tanulmányokban mutatták be, illetve a Történettudományi Intézet 2007-ben kiadta a XVII-XX. közötti korszakkal foglalkozó publikációk összefoglaló bibliográfiáját.⁸

A korszak vizsgálatát több régebben, illetve a közelmúltban napvilágot látott forráskiadvány segíti. Ezek egy része nem csak mongol, de orosz és angol nyelven is hozzáférhető. Ilyen a *Russzko-mongolszkije otnosenyija 1607-1636* című 1959-ben Moszkvában megjelent gyűjtemény, ennek 1974-ben napvilágot látott második, illetve 2000-ben megjelent harmadik kötete.⁹ Az első kötet az orosz-mongol kapcsolatok legkorábbi korszakával foglalkozik. Jó tájékozódási pontokat ad arra vonatkozóan, hogy a cári Oroszország, illetve a mongolok milyen óvatos lépéseket tettek egymás felé egy későbbi szövetségkötés megalapozása érdekében. A kötetben számos adat található, a nyugati mongolok közül kivált és az orosz birodalom területére költözött kalmükökre vonatkozóan is. Jelen dolgozat ezekre az adatokra csak kis mértékben támaszkodik, mivel az orosz-kalmük kapcsolattal nem kíván részletesen foglalkozni. Részben azért mert ez nem tartozik a belső-ázsiai mandzsu hódításhoz, részben mert a kalmükökről az utóbbi időben nem csak idegen nyelven,¹⁰ de magyarul is jelent meg összefoglaló kiadvány.¹¹

⁶ Očir, A. – Dalai, Č.: (szerk.): *Mongol ulsiin tüüx. I-V*. Ulaanbaatar 2004.

⁷ Zlatkin, I. Ja.: *Istorija Džungarskogo chanstva*. Moskva 1964.

⁸ Čigmiddorj, E.: *XVII-XX. juunii exen üyeiin mongoliin tüüxiig sudalsan büteeliin nom jüi*. Ulaanbaatar 2007.

⁹ Slesarčuk, G. I. – Gol'man, M. I. – Gataullina, L. M. (szerk.): *Russko-mongol'skie otnošenija 1607-1636*. Moskva 1959.; Slesarčuk, G. I. (szerk.): *Russko-mongol'skie otnošenija 1654-1685*. Moskva 1996.; Slesarčuk, G. I. (szerk.): *Russko-mongol'skie otnošenija 1685-1691*. Moskva 2000.

¹⁰ Khodarkovsky, M.: *Where Two Worlds Met. The Russian State and the Kalmyk Nomads 1600-1771*. Cornell University Press, Ithaca and London 1992.

A mandzsu-mongol interakció kezdeti időszakából, a formálódó mandzsu birodalom és a nem egységes, kisebb kánóságokra szakadt mongol területek kapcsolatáról ad közre dokumentumokat a *Manchu-Mongol Relations on the Even of the Qing Conquest*¹² című kötet. Ugyanakkor itt kell megjegyeznünk, hogy az összefoglalások a mandzsukat – a kínai történelemben betöltött szerepük miatt – általában a sinológia szűrőjén keresztül vizsgálják, így gyakran nem fordítanak elég figyelmet nomád hagyományaikra.

A külföldi kiadványok mellett néhány mongol munka is csatlakozik a forráskiadások vonalához. A rendszerváltás után a korábban jórészt zárt, csak néhány kiváltságos számára hozzáférhető archívumok kutathatóvá váltak, s ami még fontosabb, a dokumentumok egy részét publikálták is. Az egyik legkorábbi ilyen jellegű gyűjtemény L. Dzsamszran: *Mongol tūhín dédzs bicsig* című sorozata, melynek harmadik kötete a mandzsu korban született dokumentumok rövid kivonatait tartalmazza.¹³

Bár az új lehetőséggel először a XX. század eseményeinek feltárásával kapcsolatban éltek, az állami archívumok hozzáférhetővé tételével a mandzsu kori anyagok is elérhetőek lettek. Így kerülhettek a szélesebb kutatói közvélemény elé olyan forráskiadványok, mint a Mongol Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és az NAXYA¹⁴ (*Nijgmijg Ajulász Hamgálah Jam*, „Állambiztonsági Minisztérium”) Levéltára által az 1911-es forradalom hetvenedik évfordulójára kiadott kötet,¹⁵ mely az 1900-1914 közötti évek szerkesztők által fontosnak tekintett dokumentumait tartalmazza.

A nyugat-mongol területeken született történeti munkák, illetve az ojrát források feltárására nemrégén új tudományos műhely alakult. A Mongol Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, illetve a már említett Tanárképző Egyetem fiatal munkatársainak közreműködésével látott napvilágot a *Biblioteca Oiratica* című sorozat első tíz kötete, melynek egyes részei modern mongol átírásban is közölnek ojrát-mongol történeti munkákat. A filológusok és történészek együttműködésének köszönhetően nem csak a történettudomány, de a mongolisztika, a nyelvtudomány számára is értékes anyagok kerültek így az érdeklődők elé. A Mongol Állami Egyetem hasonló kiadványa a 2006-ban publikált mongol jogtörténeti szöveggyűjtemény.¹⁶

¹¹ Birtalan, Á. – Rákos, A.: *Kalmükök, egy európai mongol nép*. Text Terebess No. 1. Terebess Kiadó, Budapest 2002.

¹² Di Cosmo, N. – Bao, D.: *Manchu-Mongol Relations on the Even of the Qing Conquest*. Brill, Boston-Leiden, 2003.

¹³ Jamsran, L.: *Mongol tüüxiin deej bičig 3*. Ulaanbaatar 1992.

¹⁴ Halha Niiigmiig Ayuulaas Xamgaalax Yaam.

¹⁵ Sandag, Š. (szerk.): *Mongoliin ard түмнii 1911 онii үндеснii еrx чөлөө, тусгаар тогтнолиin тölөө темсel*. Бүгд Найрамдax Mongol Ard Улсиin Синjлех Уxaanii Академи, Улсиin Төw Арxiw, Улаанбаатар 1982.

¹⁶ Bayarsaixan, B. (szerk.): *Mongol tör, еrx жүin түүх 1-3*. Ulaanbaatar 2006.

Olyan, a korszakkal foglalkozó gyűjtemények is megjelentek, melyek nem közvetlenül a mongol anyagokkal, de a mongol történelemre komoly hatást gyakorló nemzetközi politikai eseményekkel foglalkoznak. Több ilyen forrást, szerződéseket, levelezést is publikáltak mongol nyelven. Jelen disszertáció témájához a 2001-ben megjelent orosz-kínai szerződéseket tartalmazó kötet kapcsolódik.¹⁷ Az itt felsorolt kiadványok mind a poszt-szovjet korszak mongol történeti kutatásainak új irányát, a források minél szélesebb körű feltárását és kiadását példázzák.

A mongol történetírást hagyományosan jellemző politika- és diplomácia történettel foglalkozó publikációk mellett azonban érdemes egy új forráscsoportot is bevonni az adatgyűjtésbe. A mongol buddhista egyház mandzsu korban betöltött jelentős szerepének okán a kutatást érdemes az egyháztörténet, illetve a láma-életrajzok (namtar) vizsgálatának irányába is kiterjeszteni.

A tibeti eredetű buddhizmus közvetítésével a korabeli mongol kultúra sok tibeti eredetű hatással gazdagodott. Ezek egyike az írott szövegek számának látványos gyarapodása, mely nem csak a szűken vett vallásos irodalom virágzásának köszönhető. Tibeti hatásra jelentek meg a különböző láma-életrajzok, és a történeti munkák is. Ezek a rendszerváltás előtti történetírás számára azonban jórészt érdektelenek voltak. Bár ezek a munkák nem minden esetben teljesítik a modern történetírás által elvárt követelményeket, adataik megfelelő forráskritikai vizsgálat után fontos ismeretekkel gazdagíthatják a kutatókat. Itt elsősorban a korszakban fontos politikai szerepet játszó mongol főlámák biográfiáira kell gondolnunk. Ezek közül mindenképp meg kell említenünk a mongol egyházfők életrajzeit – melyek közül egyet Ch. Bawden,¹⁸ egy tibeti verzióra támaszkodó változatot pedig a mongol akadémia Nyelvtudományi Intézete adott közre¹⁹ –, illetve a VIII. bogdo gegen életrajzát is.²⁰ E témakörben immár magyar nyelven is olvasható egy kisebb összefoglalás, melyet jelen dolgozat szerzője adott közre 2010-ben.²¹

A Mongol Állami Levéltár dokumentumainak a teokratikus mongol állam korszakára vonatkozó anyagainak egy részét tartalmazza a 2003-ban megjelent *Mongol Ulszin Déd, Dód Hural, barimt bicsgín emhtgel 1914-1916* című kiadvány, mely²² egy sorozat első darabja, a

¹⁷ Batčimeg, M.: *Orosz-xyatadiin geree, xeilelcerüüdiin emxtgel (1689-1949)*. Ulaanbaatar 2001.

¹⁸ Bawden, Ch.: *The Jebtsundamba khutukhtus of Uрга*. Otto Harrasowitz, Wiesbaden 1961.

¹⁹ A második és harmadik Bogdo gegen életrajzát G. ĴamsranĴaw jelentette meg. ĴamsranĴaw, G.: *II, III. Bogd*. Ulaanbaatar 2001.

²⁰ ĴamsranĴaw, G.: *VIII. Bogd xaan*. Ulaanbaatar 1998.

²¹ Szilágyi Zsolt: *A mongol főlámák rövid története*. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest 2010.

²² Gerelbadrax, Ĵ. – Delgermaa, Ü. – Ĵawjandulam, E. (szerk.): *Mongol Ulsiin Deed Dood Xural barimt bičgiin emxtgel 1914-1916*. Ulaanbaatar 2003.

második és harmadik kötet 2005-ben látott napvilágot.²³ A mandzsu korra vonatkozó csaknem 4000 dokumentum – elsősorban kolostori számadások, közigazgatási egységekre vonatkozó intézkedések – is kutatható már,²⁴ de ezeknek cirill betűs publikációja nem jelent meg.

Tapasztalataim alapján azt kell mondanom, hogy a levéltár anyagait gyakorlatilag feltárták, s a törekvések abba az irányba mutatnak, hogy könnyen hozzáférhetővé is tegyék. A levéltár adatai a korszak eseményeinek mind pontosabb és részletekbe menő megismeréséhez nyújtanak jó lehetőséget, de úgy gondolom sok újdonságot, az időszak megítélését gyökeresen befolyásoló adatot már nem fognak nyújtani számunkra.

Ezzel szemben a Mongol Állami Központi Könyvtár kecsegtetheti a történészeket még egy-két fontos újdonsággal. A könyvtár több mint 21 000 tételt tartalmazó kéziratára rejthet még eddig feltáratlan anyagokat.²⁵

Itt végzett kutatásaim egyik első eredménye, a 2004-ben kiadott *Manchu-Mongol Diplomatic Correspondence 1635-1896* című kötet,²⁶ mely a könyvtár által őrzött hét részes sorozat első már publikált darabja.²⁷ A sorozat a mongol egyházfők és mandzsu császárok levelezésének gyűjteményét tartalmazza. A közeljövőben a sorozat többi kötetének kiadást is tervezem. Ez a munka azért is aktuális, mivel Kínában a Huhot-i Belső-Mongol Egyetem Mongolisztikai Központja kiadta a mandzsu kormányzat Mongóliára vonatkozó anyagait egy 22 kötetes sorozatban.²⁸ Bár az a kiadvány impozáns terjedelme ellenére csupán a kutatómunka első lépésének tekinthető – mivel nem tartalmaz sem bevezetést, sem tartalomjegyzéket, illetve jegyzeteket, kommentárt sem –, mindenképpen jó alap a munka folytatására, melynek eredménye akár egy a Mongóliában, illetve Kínában őrzött hasonló jellegű anyagok összehasonlítását célzó kutatás is lehet.

A kutatás során a már említetteken kívül is sikerült új forrásokat feltárni. Ilyen például a IV. és V. bogdo gegen kéziratosa életrajza, melyet a Mongol Állami Központi Könyvtár kéziratára őriz, vagy a Mongóliára vonatkozó mandzsu kori törvények 63 füzetbe rendezett gyűjteménye. Az életrajzokat, illetve a törvények szemelvényeit a forráskiadványokat tartalmazó sorozatban – *Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism*

²³ Gerelbadrax, Ĵ. – Delgermaa, Ű. – Ĵawjandulam, E. (szerk.): *Mongol Ulsiin Deed Dood Xural barimt biĉgiin emxtgel 1917-1918*. Ulaanbaatar 2005. Gerelbadrax, Ĵ. – Delgermaa, Ű. – Ĵawjandulam, E. (szerk.): *Mongol Ulsiin Deed Dood Xural barimt biĉgiin emxtgel 1919*. Ulaanbaatar 2005.

²⁴ Az anyagokat a Mongol Állami Történelmi Levéltár (Mongol Ulsiin Undesnii Töv Arxiw) M77, M85 számon nyilvántartott dokumentumai.

²⁵ Mongol Ulsiin Töv Nomiin San, Gar biĉmeliin san.

²⁶ Szilágyi, Zs.: *Manchu-Mongol Diplomatic Correspondence 1635-1896*. Budapest 2004.

²⁷ A további – eddig még publikálatlan – kötetek hivatkozását lásd a bibliográfiában.

²⁸ DANGSA = *dayičing gurun-u dotoyadu yamun-u mongyol biĉig-ün ger-ün dangsa*. Dumdadu ulus-un teüke-yin nigedüger arkib, Öbör mongyol-un yeke surĉayuli-yin mongyol sudulul-un degedü surĉayuli. Köke qota 2005.

CD Series – később faksimileként digitális formában is szeretném megjelentetni, ha a lehetőségek megengedik. Ezen új adatok árnyalhatják eddigi ismereteinket és feldolgozásuk után még pontosabb és részletesebb korszak-, sőt társadalomtörténet bontakozhat ki szemünk előtt.

A kutatás módszertana

Jelen dolgozat alapját elsősorban az elmúlt években Mongóliában végzett kutatómunka adja. Az anyaggyűjtéskor a történeti dokumentumok mellett kiemelt figyelmet fordítottam a buddhista egyházra vonatkozó iratok, láma életrajzok feltárására is, mivel ez a dolgozat egyik fő vonala. A buddhista egyházfők, és a bogdo gegen cím történetének áttekintése segítségünkre lehet abban, hogy pontos képet fessünk arról, milyen szerepet játszott a mongol egyházfő személye, illetve maga a pozíció Mongólia történetében, milyen volt társadalmi beágyazottsága.

Az anyaggyűjtés során az említett források feldolgozása mellett többször volt alkalmam kutatni a Mongol Állami Levéltárban és a Mongol Állami Központi Könyvtár kéziratárában is. A levéltár korszakra vonatkozó anyagait a kilencvenes évek közepén új katalógusba szervezték, sőt egyes dokumentumok cirill betűs átírását ki is adták. Tapasztalataim alapján azt kell mondanom, hogy a levéltár anyagait gyakorlatilag feltárták, s a törekvések abba az irányba mutatnak, hogy könnyen hozzáférhetővé is tegyék. Ezek a kiadványok fontos adatokkal szolgálnak a korszak eseményeinek mind pontosabb és részletekbe menő megismeréséhez, de úgy gondolom sok újdonságot, az időszak megítélését gyökeresen befolyásoló adatot már nem fognak nyújtani számunkra.

Ezzel szemben a Mongol Állami Központi Könyvtár kecsgetheti a történészeket még egy-két fontos újdonsággal. A könyvtár több mint 21 000 tételt tartalmazó kéziratára rejthet még fontos, s eddig feltáratlan anyagokat. Ezek egy részét a dolgozat bemutatja, de lehetőség van a kutatás folytatására is.

Sajátos forráscsoportot képeznek az elsősorban a mandzsu kor utolsó évtizedeiben keletkezett kéziratok, melyek vagy egy-egy kormányzati-, vagy egyházi döntést, a bogdo gegen, vagy más főlámák útmutatásait tartalmazzák. Ezek jelentős része sajnos a hivatalos gyűjteményeken kívül, közkézen forog, ami sajnos előre vetíti pusztulásukat is. Jelen dolgozat szerzőének célja ezekről legalább digitális felvételek készítése, és publikálása, hogy a tudományos közvélemény számára is hozzáférhetőek legyenek. Jelentőségüket az adja, hogy

gyakran olyan intézkedésekről, eseményekről – például a VIII. bogdo gegen halála – tájékoztatnak, amik alapvetően befolyásolták Mongólia történetét.

A korábbi szakirodalom áttekintése mellett a levéltári és könyvtári kutatások lehetőséget adtak a források összevetésére, forráskritikai vizsgálatára is. Egyes esetekben szükség volt a régebben napvilágot látott korszakleírások pontosítására, s az újabb adatok bevonása néhány alkalommal alapvetően megkérdőjelezte az ezekben leírt következtetések helytállóságát. A korszakra vonatkozó korábbi összefoglalások súlypontját, irányvonalát elsősorban az orosz-kínai viszony bemutatása adta, s gyakran a ruszisztika, vagy a sinológia szemüvegén át vizsgálták az eseményeket, kevés figyelmet fordítva a mongol területeken bekövetkezett változásokra. Disszertációm középpontjába nem ezt, hanem a szomszédos nagyhatalmak lépései, paktumai nyomán a Belső-Ázsiában, és szűkebb értelemben Mongóliában bekövetkezett változásokat, a buddhista egyház ebben betöltött szerepét állítottam.

A kutatás eredményei

A XX. században létrejött önálló mongol állam kialakulása egy hosszú – gyökereit tekintve egészen a XVII. századig visszavezethető – folyamat eredménye. Közrejátszott benne nem csak a mongolok által lakott területek sajátos széttagoltsága, de nem elhanyagolható mértékben a szomszédos hatalmak szerepvállalása is. A mai önálló mongol állam az egykor a mongolok által birtokolt, és irányított területek töredékén alakult ki. Ennek azonban csak részben oka a Jüan dinasztia bukása, és a nagy mongol birodalom felbomlása. A mai Mongólia területének kialakulása sok tekintetben inkább a XVII. század, illetve az azt követő időszak eseményeihez köthető. Létrejöttében első lépésben a mandzsu hódítás, majd azt követően a belső-ázsiai politikai érdekszférák körvonalazódása játszotta a döntő szerepet, s a XX. században az állam végleges határainak megrajzolásában és a függetlenség kialakulásában is leginkább a szomszédos nagyhatalmak politikai alkui játszották a döntő szerepet. Ennek következtében tehát a mongoloknak igen kevés – gyakorlatilag szinte elhanyagolható – lehetősége volt ezeket az eseményeket saját elképzeléseik szerint befolyásolni.

A dolgozat azt a témafelvetést bizonyítja, hogy a belső-ázsiai térség hatalmi struktúráinak kialakulásában, illetve a ma ismert mongol állam létrejöttében lényegesen nagyobb szerepet játszottak a mongol területek északi és déli határán létrejött nagyhatalmak, mint azt általában elismerik. A belső-ázsiai területek feletti fennhatóság megszerzéséért

folytatott orosz-mandzsui küzdelem felerősítette a mongol népek által lakott térség felaprózódásának folyamatát.

A buddhista egyház társadalmi és politikai szerepének bemutatása új forráscsoportok bevonásával

A keleti-mongol területek – így a mai Mongólia – történetére alapvető hatást gyakorolt a buddhista egyház társadalom-, és politikaformáló szerepe is. Kijelenthető – és ez adja jelen dolgozat egyik újdonságát –, hogy a gelugpa befolyás erősödése és a mongol főlámák politikai szerepvállalása alapvetően befolyásolta a mai mongol állam kialakulásának folyamatát.

A buddhista egyház mandzsui kori térnyerésének köszönhetően a XX. század elejére az egyházszerkezet a mandzsui világi közigazgatás konkurensévé vált a halha – és csak a halha – területen. A buddhista egyházfők a mongol társadalom megfellebbezhetetlen tekintélyű reprezentánsaivá váltak, ugyanakkor a buddhista hagyománynak köszönhetően a dzsingiszi Nagy mongol birodalomhoz is egyfajta közvetett kapcsolatot jelentettek. Mivel Öndör Gegen az első mongol egyházfő dzsingiszida leszármazottnak tekinthető, ezért az ő újjászületései – a gelugpa tulku hagyományának következtében – közvetve szintén a Dzsingisz személyéhez kapcsolódó mongol történelmi hagyomány képviselői.

Az első mongol egyházfő Öndör Gegen ugyan nem lehetett deklaráltan a mongol állam vezetője – hiszen ekkor nem is létezett az egységes Mongólia –, de a korszak történetének egyik legjelentősebb szereplőjévé vált. Egyenrangú félként tárgyalt az orosz cárral, a mandzsui császárral és a mongolok egyházi vezetőjeként olyan tekintélyre tett szert, mely megalapozta utódai, illetve a mongol buddhista egyház politikai befolyását is. Az egyház társadalmi befolyásának és Öndör Gegen és utódai tevékenységének is köszönhető, hogy a mandzsui összeomlás után, a függetlenségét deklaráló Mongólia a halha-mongol területen képes volt önálló államszerkezetet létrehozni, melynek vezetőjévé az akkori egyházfőt, a VIII. bogdo gegent emelték.

Öndör Gegen személye napjainkban a mongol történetírás figyelmének középpontjába került, s szerepét ma a poszt-szovjet korszakban alapvetően másként értékelik, mint a rendszerváltás előtt. Napjainkban, amikor a buddhizmus és a buddhista egyház újra virágkorát éli Mongóliában, s a nemzeti identitás egyik alapkövét látják benne, Öndör Gegen és történelmi szerepe szinte „dzsingiszi” magasságokba emelkedett. Az országban ma túlnyomó többséget alkotó buddhisták számára Öndör Gegen a „második államalapító”, s számos vélemény

szerint²⁹ neki köszönhető a mongol kultúra fennmaradása a több évszázados mandzsu hódoltság korában is.

Öndör Gegen történeti szerepére jellemző, hogy napjainkban is igen jelentős kultusza van, és nem csak az egyházon belül. Mivel ma a buddhizmus a mongol nemzeti identitás egyik alapja, így Öndör Gegen a mongol buddhista egyház alapítójaként a mongol nemzet egyik jelképévé vált az általa létrehozott szimbólumokkal – például a szojobóval – együtt.³⁰ A buddhizmus a XVI. század után mindig is nagy szerepet játszott a világi hatalom legitimálásában,³¹ így a mongol egyházfő örökébe lépő VIII. bogdo gegenre napjainkban is sokan úgy tekintenek, mint a mongol állam utolsó legitim kánjára.³² Ugyanakkor azt is meg kell említenünk, hogy a ma ismert kilencedik újjászületés nem tudja betölteni azt a szerepet, amit pozíciója – az általa betöltött tisztség – számára kijelöl. Ennek amellet, hogy személye még a buddhista mongolok között sem általánosan elfogadott – elsősorban születése, beiktatása körülményei miatt –, nemzetközi politikai okai is vannak. Az 1990 utáni mongol kormányzat nem támogatja a IX. bogdo gegen „haza” költözését, ugyanakkor érdekes módon, nem gördít akadályokat a dalai láma látogatásai elé – 1992 óta többször járt Mongóliában –, holott ez kétségkívül ugyan azokból az okokból – elsősorban tibeti származása, az emigráns kormánnyal való kapcsolatai miatt – aggályos lehet a mongol-kínai viszonyban. Érdekes kérdés, hogy e buddhista főlámák szerepe – akár utódlásuk kérdése – hogyan alakul a jövőben.

A mandzsu fennhatóság kialakulása

A XVII. században az egymással meglehetősen képlékeny szövetségi rendszerben élő mongol népesség fokozatosan három jól elkülöníthető csoportra szakadt. A Góbi-sivatagtól délre eső, ún. déli-mongolok viszonylag hamar, már a XVII. század első harmadának végén mandzsu fennhatóság alá kerültek, ami nem csak politikai, de adminisztratív értelemben is elkülönítette őket a központi- és nyugati-mongol területektől. A fennhatóság kialakulásában

²⁹ Kürelbayatur: *Öndür gegen-ü namtar*. Öbör mongyol-un arad-un keblel-ün γajar-a, Köke qota 2009.; Ičinnorow, S.: *Öndör gegeen Janabajar. Namtar, büteeliin jarim asuudal*. Ulaanbaatar 2005.; Čoinxor, Ĵ.: *Öndör Gegeen Janabajar*. Ulaanbaatar 1995.

³⁰ A soyombo írás első jele Mongólia nemzeti jelképévé vált, s a XX. század össze mongol államának címerében is megtalálható. Ilyen értelemben hasonló jelképpé vált, mint Dzsingisz szüldéje. Szilágyi, Zsolt: *The Nomadic Culture, Society and the Founder of the Mongolian Buddhist Church*. In: *Acta Mongolica*. Vol. 8 (306). Center for Mongolian Studies, Ulaanbaatar 2008, pp. 289-296.; Szilágyi Zsolt: *A mongol főlámák rövid története*. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest 2010, pp. 37-38.

³¹ Szilágyi Zsolt: *Legitimáció. A mongol buddhista egyház szerepe a világi hatalom legitimációjában*. In: *Ethnolore*. XXV. Akadémiai Kiadó, Budapest 2008, pp. 54-70.

³² Batsaixan, E. O.: *Mongoliin süülčiin ežen VIII. Bogd Ĵawjandamba*. Ulaanbaatar 2008.

itt is megfigyelhető volt az a sajátosság, mely a mandzsu hódítás egészét jellemezte nem csak a mongol területeken, de egész Belső-Ázsiában és Kínában is. A mandzsuk miután a XVI-XVII. század fordulójára, de még inkább a XVII. század második évtizedének közepére elérték az állam szervezettségének azt a fokát,³³ hogy képesek voltak határaikon túl is jelentős hódításokra, briliáns technikával alkalmazták a diplomácia és a katonai erő sajátos keverékét, ami rendkívül sikeres expanziós politikájuk alapját jelentette. A mandzsuk jelentős területszerzéseik minden egyes periódusában – tekintsük akár a mongol területeket, akár Kínát, vagy Tibetet – mindig a belső megosztottságot kihasználva, egy belső szereplő invitálására jelentek meg katonai erővel az adott területen, aminek segítségével később annektálták is azt. A mongol területeken a hódítás három jól elkülöníthető szakaszban zajlott, de ez a fokozatosság csak részben köszönhető annak, hogy a mandzsu kormányzat erői más területen is le voltak kötve.

Az oroszok megjelenése

Az oroszok a XVII. században még nem játszottak olyan jelentős szerepet a belső-ázsiai történelemben, mint tették azt az utóbbi egy évszázadban. Szibériai megjelenésük, és a kozák hódítások elsődleges célja a nemesfém lelőhelyek felderítése és az adók beszedése volt, akár a XVI. század végi első expedíciókat, akár az Amur vidéki felderítést nézzük.³⁴ Azonban miközben a Szibériában jelentősebb ellenállással csak a XVII. század második felében a távol-keleti területen találták magukat szembe, addig nyugatabbra a dél-szibériai és mongol területek határán már jóval korábban megtorpanásra kényszerültek.

A mongol népek viszonylagos széttagoltságuk ellenére is jóval nagyobb ellenállást voltak képesek kifejteni a kozákokkal szemben, mint Szibéria őslakosai. A mongolok rendszeresen portyáztak a déli orosz erődök felségterületén, s a század elejétől az orosz-mongol követváltások is gyakoriak voltak. Ezek általános jellemzője, hogy miután a cári kormányzat belátta, jelentősebb erőfeszítések nélkül nem képes a mongolok hódoltatására, a terület elsősorban a Kína felé irányuló kereskedelmi utak lerövidítése miatt volt érdekes számára. Természetesen nem mondtak le a terület esetleges annektálásáról sem, de mivel ehhez nem volt elég erejük, ilyen irányú lépéseik kimerültek a diplomáciai eszközök alkalmazásában.

³³ Nurhači 1916-ban vette fel a káni címet, majd megalapította a kései Jin dinasztiát. Crossley, P. K.: *The Manchus*. Blackwell Publishers, Cambridge 1997, p. 67.

³⁴ Melichov, M. V.: Dviženije Rossii na vostok i Nerčinskij dogovor c Kitaem. In: Preobraženskij, A. A. – Canin, G. A. (szerk.): *Istorija vnešnej politiki Rossii konec XV- XVII vek*. Moskva 1999, p. 253.

A mongolok sohasem zárkóztak el az orosz szövetségtől – a század első felében semmiképp –, ugyanakkor nem voltak hajlandóak elismerni maguk felett a cár fennhatóságát. Ők egyenlő feltételekkel kívántak szerződéseket kötni. Az Altan kánok szívélyes hangú levelei pusztán diplomáciai formaságok voltak, valójában soha sem akartak csatlakozni a cár alattvalóinak táborához. A burját területek miatt kialakult orosz-halha konfliktus, illetve az Amur vidéken bekövetkezett orosz-mandzsú szembenállás következtében azonban az orosz szövetség lehetősége fokozatosan háttérbe szorult a mongol területeken, s a kapcsolatokat Golovin jelentős diplomáciai offenzívája sem tudta javítani. A cári kormányzat a mandzsúkkal ellentétben képtelen volt kihasználni a mongol területek megosztottságát, így el kellett fogadnia a nyercsinszki szerződés, és a XVIII. század első felének mandzsú előretörése miatt a térségben kialakult erőviszonyokat és azok következményeit.

A XVII. század utolsó harmadában az Amur vidéken kirobbant orosz-mandzsú vetélkedés bebizonyította, hogy a Qing kormányzat jelentős katonai erőfölénnyel rendelkezett. Miután ezt a század hetvenes éveiben a pekingi udvar felismerte, már jóval határozottabban képviselhette érdekeit a területen. A vetélkedést lezáró nyercsinszki szerződés meglehetősen elnagyolt rendelkezései pusztán arra voltak elegendőek, hogy szabad kezet adjanak a mandzsúknak a központi-mongol területtel kapcsolatos elképzeléseik megvalósítására, s bár az Argun folyó környékén pontos határokat szabtak, az Amur vidéken ezek meglehetősen képlékenyek maradtak. A nyercsinszki megállapodás az orosz-kínai területek pontos határait csak a következő – Kjahta-i, Bura-i (mindkettő 1758), és Peking-i (1760) – szerződésekkel együtt jelölte ki. Ugyanakkor – és ez a dolgozat központi témája szempontjából alapvető – a két 1758-ban megkötött szerződés megállapította azt az Oroszország és az akkori Mandzsú Birodalom közötti határvonalat, ami egyben a mongol területek – a mai Mongólia – északi határaival is megegyezik. Ez volt az első lépés Mongólia területének kialakulása – kijelölése? – felé.

Az Ojrát Kánság, mint önálló entitás

Mint említettük a mandzsú hódítás három szakaszát nem csak a mandzsú érdekek határozták meg. A fokozatossága éppen annyira köszönhető annak is, hogy a mongol területek a XVII. század közepére három, egymástól nem csak területi értelemben elkülönülő részre szakadtak. Bár a mongol történetírásban a mongolok lakta területeken zajló eseményeket általában egy összefoglaló rendszerben tekintik, egy alapvető – s részben ezt felülíró – sajátosságra azonban érdemes felhívni a figyelmet. A Jüan bukása után az ojrát-, és a központi-mongol területek az állandó központosítási törekvések, a hasonló szervezeti felépítés

ellenére is fokozatosan elváltak egymástól. Ezt az sem volt képes megakadályozni, hogy a XV. század első felének ojrát előkelői jelentős befolyással rendelkeztek a központi területeken, s gyakorlatilag bábként irányították az ott uralkodó – csak „jogi” értelemben – nagyánokat.

A fokozatos szembefordulás és rivalizálás már a század végén is megfigyelhető volt, de a XVII. század első felében – elsősorban a gelugpa megjelenéséhez köthetően – még karakteresebbé vált. Az 1630-as években a nyugati-mongol kánok már a gelugpa tevékeny támogatói voltak, míg a későbbi halha területeken még a „régikendek” befolyása volt érzékelhető. Ez szembe is fordította egymással a mongol előkelőket, s ennek okán később nem csak Kuku nórbán, de Tibet területén is jelentős háború zajlott a mongol törzsek között. Annak ellenére, hogy 1650 után a halha területeken is fokozatosan a gelugpa rend került fölénybe az egymással szemben álló buddhista politikai érdekcsoportok támogatása a nyugati- és halha-mongol terület elszakadásának első lépcsője volt.

Bár 1640-ben a Dzsungáriai gyűlésen halha előkelők éppúgy részt vettek, mint ojrátok, az itt kialakult szövetség sokkal inkább tekinthető az Ojrát Kánság létrehozása felé megtett első lépésnek, mint egy egységes mongol állam kialakítására irányuló próbálkozásnak.³⁵ A Dzsungáriai gyűlés megalapozta egy új államalakulat létrejöttét, mely nem a dzsingiszida hagyomány alapján szerveződött. Az ojrátok nem voltak dzsingiszida leszármazottak, így esélyük sem volt egy „hagyományos” hatalmi legitimációra. Ezt pusztán az előkelők gyűlése, a kurultáj adhatta volna meg, azonban a hagyományos értelemben ez sem lehetett legitim, hiszen nem a központi területen tartották. Így az itt létrejött az Ojrát Kánság, mely rövid időre megszerezte ugyan a mai Mongólia területének nyugati részét,³⁶ sokkal inkább tekinthető egy önálló államnak, mint a mongol történelem – a mai Mongólia története – részének.³⁷ A halha területek szemszögéből vizsgálva az Ojrát Kánság egy hódító célokkal fellépő külső hatalom volt, mely közigazgatási értelemben is elvált a központi területektől.

A mongol függetlenség kialakulása

Az új mongol állam 1911 után képtelen volt önállóságát megvédeni a mégoly bizonytalan belpolitikai helyzettel rendelkező köztársasági Kínával szemben is, így mindenképp szüksége volt külső támogatásra. A mongol kormány az orosz mellett más

³⁵ Kétségtelen, hogy ez a lehetőség csírájában ugyan benne volt a kurultáj, illetve Erdeni bayatur terveiben, de megvalósítását az ojrátok és egyes halha előkelők – például az Altan kánok – közötti feszültség megakadályozta.

³⁶ Ad'šaa, Š.: *Galdan bošigt*. Ulaanbaatar 2006, p. 112.

³⁷ Természetesen alapvetően más a helyzet, ha a mongolok, a mongol népek történetéről beszélünk.

külpolitikai kapcsolatok kiépítésére is törekedett, ez azonban – a nem túl jelentős 1913-as mongol-tibeti együttműködési szerződést leszámítva – az érdektelenség hiányában kudarcba fulladt. A XIX. század második felében fokozódó orosz-mongol kereskedelmi kapcsolatok, a mongolok között létrejött orosz kolónia, a mongol területre vezetett orosz expedíciók is közrejátszottak abban, hogy a bogdo gegen kormányzat kezdettől fogva kereste a kapcsolatot a cári udvarral. Ez az oroszok érdekeivel, a XIX. század végén fokozatosan erősödő távolkeleti orosz szerepvállalás irányvonalával is egybe esett. Az egyre gyengülő Qing birodalom romjaiból minél nagyobb területeket akartak befolyásuk alá vonni, s ezek elsősorban azok voltak – az Amur vidék, Mandzsúria, a mongol területek –, melyek a mandzsu dinasztia kialakulásának időszakában kicsúsztak az oroszok kezéből. Bár Oroszország a XX. század elején a Távol-Keleten Japánnal, Tibetben a Brit Birodalommal szemben kénytelen volt visszavonulni, de a mongol területeken sikerült kárpótolnia magát, s az itt szerzett pozíciói végül a japánokkal szembeni visszavágásra is lehetőséget adtak a század közepén.

Az 1912-13-as kétoldalú – orosz-mongol, orosz-kínai – szerződések, illetve az 1915-os háromoldalú Kjahta-i szerződés végül az orosz érdekek és elképzelések alapján alakította ki Mongólia területét és politikai státusát. Az 1921-es forradalmat, mely a mai Mongólia létrejöttének utolsó fejezetét vezette be, már egyértelműen az orosz területeken zajló események formálták. Bár az 1919-21-es mongol törekvések kezdetben egyértelműen csak a függetlenség visszaszerzésére és a kínaiak végleges kiszorítására irányultak, a bolsevikok hatására fokozatosan a teokratikus berendezkedés megdöntését is eredményezték. Mongólia az orosz polgárháború felvonulási területévé vált.³⁸

A forradalom győzelme után, egy rövid átmeneti időszak következett, aminek az egyházfő halála vetett véget. Az új hatalom bár intézkedéseivel az egyházfő hatalmát már 1921-ben korlátozta, s szinte azonnal megindult a korábbi rendszer ellenes propaganda, mely az egyházat és a főláákat igyekezett minél negatívabb színben feltüntetni. A kormányzat azonban ennél többet nem tehetett, ezt a buddhista egyház társadalmi beágyazottsága nem tette lehetővé. 1924 májusától, az egyházfő halála után már semmi – és senki – sem állt az új kormány és közvetve a szovjet érdekek útjában, s a következő húsz év diplomáciai erőfeszítései – nem kis mértékben a Szovjetunió és Kína politikai alkuinak köszönhetően – végül az önálló és nemzetközi jogi értelemben teljesen független mongol állam létrejöttéhez vezettek.

³⁸ Jaskina, G. S. (szerk.): *Istorija Mongolii XX vek.* Moskva 2007, pp. 47-54.

E korszak eseményeinek áttekintése, esetleges újraértékelése Mongóliában még manapság sem tartozik a történettudomány legtöbbet vizsgált témáihoz. A Csojbalszan-i és Cedembal-i korszak vizsgálatával napjaink mongol történészei még részben adósak. Holott kétségtelenül érdekes kérdés például az, hogy a rendszerváltás korszakában oly határozottan megítélt, és támadott Csojbalszannak vajon milyen szerepe lehetett abban, hogy Mongólia nem olvadt be a Szovjetunióba, s bár kétségtelenül gyakran szervilis módon követte az északi szövetségestől érkezett tanácsokat, mégis tudott élni a kínálkozó lehetőséggel és Kínától elszakadva önálló entitássá vált. A korszak megítélése épp azért sajátos, mivel manapság nem lenne meglepő, ha az 1990 előtti időszakot akár reflexszerűen negatívan értékelnék, azonban kétségtelen, hogy Mongólia épp ebben a korszakban szerezte vissza – területi értelemben – függetlenségét.

A mongolok az 1921-es forradalomnak, illetve az azt követő hatalomváltásnak államuk önállóságát köszönhetik. Ugyanakkor az igen erős politikai befolyás következtében a mai köztudatban ez csak azért kapcsolódik össze a függetlenség gondolatával, mivel az 1989-90-ben bekövetkezett politikai változások miatt már nem a Szovjetunió (Oroszország) birtokolja a mongol gazdaságot szinte gúzsba kötő „szövetséges” kétes dicsőségű pozícióját.

A helyzet nagy vonalaiban napjainkra csupán annyiban változott, hogy ezt a szerepet Kína vette át. Bár Mongólia immár független állam, s 1990 óta politikai értelemben is annak tekinthető, helyzete a két szomszédos országgal szemben nem sokat javult. A csaknem hetven éves szovjet befolyás után napjainkban ismét Kína látszik megszerezni az ország feletti befolyást.³⁹ Ezt kétség kívül nem fegyverrel teszi, és deklaráltan is célja Mongólia függetlenségének megóvása. Ugyanakkor a ma az országba áramló befektetések döntő hányada származik a déli-szomszédtól nem csak közvetlen, de közvetett módon is. A történelem ismétli önmagát. Ahogyan a XX. század elején a Mongóliában zajló kereskedelemben a kínai cégek szinte monopolhelyzetben voltak, úgy napjainkban ismét Kína erőteljes hatása érződik a mongol gazdaságban, mindez úgy, hogy immár nem egy országról beszélünk. Kérdés, hogy gazdasági befolyásának drasztikus növekedését az elkövetkezendő időszakban Kína milyen politikai célok megvalósítására fogja felhasználni, illetve fel fogja e használni?

Az értekezés témájában megjelent publikációk

Könyvek:

³⁹ Szilágyi Zsolt: Kínai-mongol kapcsolatok a 20-21. század fordulóján. In: Hamar Imre – Salát Gergely (szerk.): *Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére*. Balassi Kiadó, Budapest 2009, pp. 242-256.

Manchu-Mongol Diplomatic Correspondence 1635-1896. Treasures of Mongolian Culture and Tibeto-Mongolian Buddhism Vol. 1. ed. Bethlenfalvy Géza. State Central Library of Mongolia, Research Group for Altaic Studies Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2004. 246. p.

A mongol főlámák rövid története. Magyar Vallástudományi Társaság, Budapest 2010. 138. p.

Tanulmányok, cikkek:

The Status and Political Role of Mongolian Buddhism after the Political Transformation. In: *Mongolian Studies in Europe. Proceedings of the Conference held on 24–25, November in Budapest.* Ed. by Ágnes Birtalan. Department of Inner Asian Studies, Budapest 2010. pp. 117–127.

Kínai-mongol kapcsolatok a XX-XXI. század fordulóján. In: *Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére.* Szerk. Hamar Imre – Salát Gergely. Balassi Kiadó, Budapest 2009. pp. 242-256.

Öndör Gegen Zanabazar and his Role in the Mongolian Culture. In: *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged.* Vol. 7-8. (2007-2008) pp. 233-241.

The Nomadic Culture, Society and the Founder of the Mongolian Buddhist Church. In: *Acta Mongolica.* Vol. 8 (306). Center for Mongolian Studies, Ulaanbaatar 2008. pp. 289-296.

A buddhista egyház a modern mongol társadalomban. In: *Keréknyomok.* Orientalisztikai és Buddhológiai folyóirat. No. 4. 2008/nyár. Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest 2008, pp. 60-73.

A tibeti buddhizmus és politikai szerepe. In: *História* 2008/3. Budapest 2008, pp. 8-10.

A IX. halha Bogdo gegen Dzsebcundamba Rinpoce rövid életrajza és napjainkban betöltött szerepe. In: *Keréknyomok.* Orientalisztikai és Buddhológiai folyóirat. No. 3. 2008/tél. Tan Kapuja Buddhista Főiskola, Budapest 2008, pp. 86-94.

Legitimáció. A mongol buddhista egyház szerepe a világi hatalom legitimációjában. In: *Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve XXV.* Akadémiai Kiadó, Budapest 2008, pp. 54-70.

Галдан сент фāja. Egy szent hely tiszteletének történeti háttere. In.: *Bolor-un gerel.* szerk.: Ágnes Birtalan and Attila Rákos, Department of Inner Asian Studies of ELTE, Research Group for Altaic Studies of HAS, Budapest 2005, pp. 737-746.

A mongol buddhista egyház politikai szerepvállalása a mongol autonómia idején. In. *II. Orientalista Nap 2001.* szerk. Birtalan Ágnes – Yamaji Masanori, MTA Orientalisztika Bizottság, ELTE Orientalisztikai Intézet Budapest 2002, pp. 141-155. Summary p. 171.

- A mongol buddhista egyház feje, a VIII. Bogd geegen élete és politikai szerepvállalása. In: *Helyszellemek kultusza Mongóliában. Őseink nyomán Belső-Ázsiában III.* szerk. Birtalan Ágnes. Budapest 2004, pp. 261-284.
- Some Remarks about Mongol-Tibetan Treaty, 1913. In: *Altaica Budapestinensia MMII. Proceedings of the 45th Permanent International Altaistic Conference.* Ed. by Alice Sárközi – Attila Rákos. Dept. of Inner Asia of ELTE – Research Group for Altaic Studies of HAS, Budapest 2003. pp. 312-318.
- Some aspects of the Researches on Archive Materials Concerning the History of Mongolia at the Beginning of the 20th Century. In: *Nomadic Newsletter.* No. 32. Ulaanbaatar 2002, p. 6.
- Társadalmi változások a Teokratikus Mongol Állam időszakában. In: *I. Orientalista Nap 2000.* Birtalan Ágnes – Yamaji Masanori (szerk.), MTA Orientalisztika Bizottság – ELTE Orientalisztikai Intézet. Budapest 2001, pp. 202-209.
- Függetlenség, vagy autonómia? In: *Új Keleti Szemle. III. évf. 1-2.* Budapest 2001, pp. 69-77.